

Terug naar Zuid

Rede uitgesproken bij zijn aftreden als
hoogleraar 'Sociologie, in het bijzonder de
studie der stad en haar etnische en
culturele verscheidenheid' aan de
Universiteit van Amsterdam op donderdag
13 april 2023

Jan Rath

Colofon

Terug naar Zuid
Jan Rath

Uitgave
Universiteit van Amsterdam
Amsterdam, april 2023
www.janrath.com

© Jan Rath 2023, inclusief foto's, tenzij anders aangegeven

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs, kopieën, of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Terug naar Zuid

Jan Rath¹

Mijnheer de rector magnificus,
Mevrouw de decaan,
Waarde collega's,
Beste studenten,
Lieve vrienden en familie,
Zeer gewaardeerde toehoorders

Woorden van wijsheid

In elke volwassene schuilt een vermoeide of wereldvreemde deskundige die graag levenslessen overbrengt aan jongelui die eigenlijk liever gaan *skaten*. Aldus begint Mary Schmich op 1 juli 1997 haar column voor de *Chicago Tribune*.² Ze vervolgt: de meesten van ons zullen helaas nooit worden uitgenodigd om woorden van wijsheid te verspreiden onder een publiek van petten en toga's, maar er is geen reden dit niet te doen. Welnu, zegt ze, hier komen zulke woorden: smeer je in met zonnebrand! Zo'n oproep komt misschien vreemd over, maar er is geen speld tussen te krijgen: het is wetenschappelijk immers vastgesteld dat zonnebrand inderdaad een probaat middel is.

<https://thingsthatmadeanimpression.wordpress.com/2013/04/06/advice-like-youth-probably-just-wasted-on-the-young-by-mary-schmich-sunscreen/>

lullige achtergrondmuziek en uitgevoerd in het stemmige parlando van een goedgegumste akela.

Een dergelijke potpourri kunt u vanmiddag ook van mij verwachten. Deze jongen speelt dan, zoals de columniste het verwoordde, de 'vermoeide of wereldvreemde deskundige' die het niet kan laten om toch nog een keer de schoolmeester uit te hangen. In de komende drie kwartier trakteer ik u op de nodige geleerdheid, maar niet alleen dat. Ik wil, neen, ik *moet* ook terugkijken en reflecteren op mijn eigen gang door de wondere wereld van de wetenschap.

Universiteit

Zo dadelijk ga ik uitvoerig in op mijn onderzoek. Maar eerst wil ik iets kwijt over de universiteit en mijn positie daarin, dan hebben we dat tenminste gehad.

Sinds het slot van het vorige millennium verdien ik mijn brood in de academie. In 1982 begon ik als groentje aan de Rijksuniversiteit van Leiden, daarna als promovendus aan de Rijksuniversiteit van Utrecht, vervolgens als postdoc bij de juristen van de Katholieke Universiteit van Nijmegen, en sinds 1993 bij de Universiteit van Amsterdam. Tussendoor heb ik langdurige verbintenissen gehad aan de University of California in Los Angeles (UCLA), Massey University in Auckland, New Zealand, en Koç University en het NIT in Istanbul. Bovendien werd ik vorig jaar ook nog benoemd als houder van de Prof. Dr. J.A.A. van Doorn Leerstoel aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam.³ Die bijzondere leerstoel was als het ware het 'snoepje van de week' bij een *fellowship* aan het Netherlands Institute for Advanced Study (NIAS-KNAW) hier in Amsterdam.

In al die actieve jaren heb ik alleen of met anderen talrijke (internationale) artikelen, boeken en rapporten geschreven, heb ik pakweg 30 jongelui geholpen met hun proefschrift, en heb ik tamelijk veel bestuurswerk verricht: ik was academisch directeur van een onderzoeksinstituut—het IMES toen dat nog zelfstandig was⁴—en in meerdere perioden voorzitter van de afdeling sociologie en eerder ook samen met die van antropologie. Daarbovenop heb ik nauw samengewerkt met ministeries en gemeenten, met de EU, met het World Economic Forum, de OECD, de OSCE, de Population Division van de VN, UNHCR, UNCTAD, het IOM, en Radio Rijnmond. Bovendien was ik en ben ik nog steeds voorzitter van Metropolis International, een wereldomspannende organisatie dat beoogt academici, politici en beleidsmakers, en professionals uit de publieke en private sector werkzaam op het gebied van migratie en diversiteit bij elkaar te brengen.⁵ Tegenwoordig wordt dat hier valorisatie genoemd, het zal wel.

Vergeef mij mijn opzichtige opschepperij, maar deze waslijst vervult mij met trots.

De uitnodiging in 1993 om bij de UvA te komen werken—aanvankelijk als onderzoeker—kwam als een godsgeschenk, en voelde als de droomtransfer van niemand minder dan John de Wolf van FC Groningen naar Feyenoord 1. Dat ik daar mocht werken! Ruim dertig jaar heb ik mijn verbintenis met de UvA fier en met de borst vooruit uitgedragen; de universiteit bood immers kansen—zelfs aan een Rotterdammer—en ik ben mij er gaandeweg steeds meer thuis gaan voelen.

Dat thuisgevoel is de laatste jaren enigszins op de proef gesteld. De extreme competitie, de lage gunfactor, de ideologische stokpaardjes die zonedig bereiden moeten worden, en de onevenwichtige architectuur van onze organisatie maakt het voor sommigen lastig om het grotere belang van het onderwijs, de bredere discipline of de collegialiteit te dienen, iets dat tot mijn verbazing meer dan eens van hogerhand de zegen kreeg. Jammer. Ik word natuurlijk ouder, vermoeider, kan het niet meer bijbenen, de moderne tijd, en noem maar op. Maar toch... Feit is wel dat de meeste van mijn collega's in *face-to-face* gesprekken bijzonder aardig zijn. Alles bij elkaar genomen was mijn tijd aan de UvA grandioos—kan niet anders zeggen.

Privilege

Nog een dingetje.

Een van de vele onderwerpen die hoog opspelen en veel emoties beroeren, betreft rechtvaardigheid en gelijke behandeling. Vrouwen en andere minderheden zouden te weinig aan de bak komen en zelfs systematisch worden achtergesteld. Dat is een zeer serieuze kwestie die zeer serieuze aandacht verdient. Zelf zou ik ook en misschien wel vooral denken aan personen uit de lagere sociale klassen, maar sinds de *identity turn* wordt die vorm van achterstelling vreemd genoeg veel minder hoog opgespeeld.

Sommigen menen dat die achterstand—of achterstelling—te maken heeft met de aansturing van de universiteit. Want is het niet een elite van, uiteraard, oudere, witte en bevoorrechte mannen die de neiging hebben dit lastige onderwerp te mijden en veranderingen te frustreren?

Het is lastig dit *niet* persoonlijk op te vatten, want laat ik het maar bekennen, ik ben er zo een: man, autochtoon, wit, ouder, en als hoogleraar en bestuurder natuurlijk ook een 'hoge'. *Say no more*. De kritische redenering volgend kan het niet anders zijn dan dat ik volop van al mijn privileges heb weten te profiteren; sterker, dat ik alleen op *die* manier hoogleraar kon worden. Vanuit dat perspectief gezien past het mij niet—zelfs niet vanmiddag—om te snoeven over mijn wetenschappelijke prestaties, want eigenlijk waren het geen bijzondere prestaties, maar slechts uitdrukkingen van privilege.

Maar is dat echt zo? Misschien moet ik eens vertellen hoe mijn 'privilege' in werkelijkheid was?

Sommigen hier weten het wel en anders hebben mijn volkse accent of mijn soms onbehouden omgangsvormen mij al lang verraden: ik kom *niet* uit een geprivilegieerd milieu. Ik groeide op in de Rotterdamse Afrikaanderwijk en Hillesluis, ook toen één van de armere en meer kansarme buurten van Nederland. Zo voelde dat overigens niet: mijn moeder—93 lentes jong—houdt mij nog steeds stellig voor dat we het goed hadden, en zo herinner ik het mij ook. Mijn ouders deden voor de kinderen hun 'stinkende best'—om Martin van Geel te parafaseren—maar het bleef natuurlijk lastig om verschil te maken met alleen lagere school. Men hoeft niet de Franse socioloog Pierre Bourdieu gelezen te hebben of andere geleerden om te begrijpen wat dat doorgaans

betekent voor de kansen van zulke kinderen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt.⁶

Tot aller verrassing bleek uit een test op de lagere school dat ik kon 'doorleren' en wellicht zelfs naar het 'antheneum' kon gaan—klemtoon op de tweede lettergreep, zo spraken wij dat vreemde woord in eerste instantie uit. Dat was wat. Mijn vader Hans verrichtte eenvoudig en inmiddels niet meer bestaand administratief werk tot zijn ziekte—hij had MS—dat onmogelijk maakte. Mijn moeder Riet deed in de avonden

schoonmaakwerk in een ziekenhuis—net als vandaag de dag de Marokkaanse en Ghanese vrouwen op onze universiteit. Mijn ouders keken enorm op naar mensen die MULO hadden gedaan, laat staan degenen die nog verder hadden doorgeleerd. Onze naaste burens op de Beijerlandse laan in Rotterdam Zuid stonden bij hen hoog in aanzien, simpelweg omdat hun dochter was getrouwd met een *leraar* van de middelbare school. Hoe dan ook, ze maakten er het beste van en hoopten dat hun kinderen het beter zouden krijgen. 'Doorleren, het is goed voor je toekomst', hadden ze ons vaak voorgehouden, maar nu het concreet aan de orde was, knepen zij hem toch.

Allicht.

Ze konden zich hoegenaamd niet voorstellen wat doorleren werkelijk betekende. Ik evenmin. Maar het is wel mede dankzij hun aanmoedigingen dat ik nu hier sta—respectvol en dankbaar.

Mijn gang door de middelbare school was niet echt een triomftocht. Ik had geen voorbeelden, geen netwerk, niemand om mij aan op te trekken. Natuurlijk, een goed stel hersens en serieuze inzet had ik wel, denk ik, maar een bemoedigend woord en een handreiking—onontbeerlijk!—waren er niet altijd. Pas aan het einde van mijn schoolperiode—en na een niet mis te verstane oorwassing van de klassenleraar—kwam ik erachter dat ik nog verder kon doorleren, op de universiteit zelfs waar heuse doctorandussen rondliepen.

Jeetje!

Ik wilde geneeskunde studeren, maar werd in drie achtereenvolgende jaren steeds uitgeloot. Ten einde raad—na een onderbreking van twee jaar en na een avontuurlijke zwerftocht door het desolate winterse landschap van Anatolië—ging ik maar antropologie studeren, want een mens moet toch wat. Het studeren bleek spannend en reuze interessant, al viel het lezen mij—toen al—zwaar en had ik moeite met het meedoen aan discussies met zeergeleerde docenten en vlotgebekte studenten.⁷ Eigenlijk ging het pas lopen toen ik mijn kandidaatsleeronderzoek deed of, meer precies, toen ik werd opgemerkt en aangemoedigd door geïnteresseerde en toegewijde docenten zoals Kees Bruin, Martin van Bruinessen en vooral mijn leermeester Frank Bovenkerk. Frank hielp mij onder andere om die veel te lange kandidaatsscriptie tot een artikel te verwerken: mijn eerste wetenschappelijke publicatie in de *Sociologische Gids*.⁸ Hij nam mij verder op in de zogenoemde 'AIS Kring' waar

gretige studenten, promovendi en anderen elkaars stadsantropologische werk bespraken en op informele wijze hun professionele netwerken uitbreidden.⁹ Frank introduceerde mij bovendien bij het Centrum voor Onderzoek naar Maatschappelijke Tegenstellingen (COMT) van de Rijksuniversiteit van Leiden waar voormalig UvA-hoogleraar André Köbben zich vaderlijk over mij ontfermde. En zo, schroomvallig, begon mijn avontuur door de wetenschap.

Ik praat natuurlijk veel te lang over mijn persoonlijke geschiedenis, maar dit is mijn punt. Mijn 'weg tot de wetenschap' was—anders dan de gelijknamige straat in de Utrechtse Uithof—niet vlak, netjes geplaveid en comfortabel, maar kronkelig, onduidelijk, en bezaaid met bobbel en kuilen. Ik kende de academische wereld niet, begon daarom onzeker, was niet vlotgebekt, voelde me snel geïntimideerd, en moest het zelf zien te rooien tot iemand mij eindelijk de helpende hand bood.

Dan nu terug naar het onderwerp, privilege.

Het feit dat ik man ben en autochtoon en—jazeker—intussen ook ouder zal heus wel eens een voordeel zijn geweest, maar deze jongen uit Zuid had in zijn eigen beleving toch vooral last van een gebrek aan hulpbronnen. Dus praat mij niet van privilege. Let wel: ik was en ben beslist niet de enige eerste-generatie-student—ik deel deze ervaring met heel veel anderen¹⁰—en ik heb sindsdien van alles bijgeleerd. Maar deze ervaring maakt wel dat ik niet veel op heb met vlotte babbelaars die veinzen te 'weten' hoe het zit met privilege, maar die feitelijk een beperkt oog hebben voor concrete situaties, nuances en emoties.

Me dunkt dat hier een les uit valt te destilleren die in Mary Schmich' opsomming zeker niet zou misstaan.

Onderzoeksagenda

Dan nu mijn onderzoeksprogramma. Gedurende de afgelopen veertig jaar heb ik de meest uiteenlopende onderwerpen aangeroerd: de vakbeweging, verkiezingen, onderwijssegregatie, racisme, religie, populaire cultuur, onderzoek als voorwerp van onderzoek, steden en stedelijkheid, winkels en winkelstraten, naaiateliers en koffiebarretjes. De langste tijd ben ik bezig geweest met ondernemerschap en stedelijke economieën, zij het niet steeds met dezelfde aspecten. Wat dat betreft smaakt het onderzoek mij net als chocoladevla: heerlijk, maar een kuub is te veel.¹¹

Een flink deel van dat onderzoeksprogramma heb ik ontwikkeld en uitgevoerd samen met een collega-tje. De eerste keer dat ik Robert Kloosterman ontmoette was in een schemerig kamertje in het Oost-Indisch Huis waar we met Abram de Swaan en enkele anderen spraken over onderzoek naar populaire cultuur. Ik had mij voorgenomen een boek te schrijven over het fenomeen Koos Alberts—de volkszanger die na een zwaar auto-ongeluk met een hoge dwarslaesie in een rolstoel belandde, maar desondanks voor ieder die erom vroeg, een lief en bemoedigend woord had: 'Ik kan niet piesen, ik kan niet poepen, ik kan niet seksen, maar gelukkig heb ik Joke nog'. Tijdens een

van die bijeenkomsten zat ik melig te klieren met een wergwerpbalpen en Robert herkende in mij meteen een 'brother in crime'—al kan het ook andersom zijn geweest. Nu eens stimuleerden we elkaar, dan weer zaten we elkaar dwars, maar altijd waren we gedreven en loyaal en zochten we de humor op. Het lukte ons een omvangrijk en internationaal aansprekend repertoire van de grond te brengen, tenminste dat verbeelden wij ons graag. Zonder mij had hij dit nooit kunnen doen en—vooruit—zonder hem had ik dit evenmin kunnen klaarspelen. De Nobelprijs zit er dit jaar weer niet in, Robert, maar niettemin buitengewoon veel dank voor onze samenwerking.¹²

Onze onderzoeksaanpak, die we 'mixed embeddedness' doopten, ging in tegen de heersende orthodoxie. Waar de meeste onderzoekers in dit veld op zoek waren naar sociale of etnisch-culturele kenmerken van 'etnische ondernemers'—alleen die term al—, waren wij eerst en vooral geïnteresseerd in de politieke economie. Turken beginnen niet een buurtsuper omdat zij zo graag hun 'co-ethnics' willen bedienen, maar simpelweg omdat zij op zoek zijn naar inkomsten waarvoor zij in een markt moeten opereren. In die zin wijken zij niet wezenlijk af van 'andere' ondernemers. Daarom onderzochten wij eerst en vooral *sectoren van de economie* in plaats van etnische groepen, zoals helaas meestal gebeurt, en hadden wij bijzondere aandacht voor *governance*.

Mixed Embeddedness: (In)formal Economic Activities and Immigrant Businesses in the Netherlands*

ROBERT KLOOSTERMAN, JOANNE VAN DER LEUN AND JAN RATH

Immigrant entrepreneurs and advanced urban economies

The impact of immigrants has very noticeably changed the outlook of larger Dutch cities in the last quarter of this century. Beginning with the crowds in the streets, by now this demographic shift has also manifested itself in the rising number of immigrant entrepreneurs. Because of this, the four largest Dutch cities (Amsterdam, Rotterdam, The Hague and Utrecht) have not only acquired a distinctly more cosmopolitan outlook (Rath and Kloosterman, 1998b), but have also become more like other advanced urban economies, such as New York, Los Angeles, London, Paris and Marseille, where immigrants and immigrant entrepreneurs are a prominent presence as well (Boddy-Gendrot and Ma Ming, 1992; Barrett *et al.*, 1996; Hadjiraman and Oswald, 1997). These immigrant entrepreneurs are affecting cities in numerous — and sometimes quite unexpected — ways, as, for example, by revitalizing formerly deserted shopping streets.

Commerciële gentrificering

Mijn jongste onderzoek in die traditie richt zich op *commerciële* gentrificering, een onderwerp dat in vergelijking met *residentiele* gentrificering tot nog toe betrekkelijk weinig aandacht heeft gekregen.¹³ Winkels en bedrijfjes aan de onderkant van de markt maken langzaam maar zeker plaats voor meer gestileerde, duurdere en hippere zaken zoals: koffiebars, yoga studio's, vegetarische restaurants, *craft beer breweries*, boekhandels, designzaken, *vintage boutiques*, brood boutiques, croquetten boutiques, chocolaterieën, mineraalwaterspecialisten, taartenarchitecten en kattencafés.¹⁴ Zulke zaken spreken evident een ander publiek aan, dragen bij aan waardevermeerdering van de panden en de winkelstraat, maar werpen ook barrières op voor meer laagwaardige ondernemingen. Voor een van de *cases* heb ik uitvoerig veldwerk verricht in hippe koffiebars, gezeten op wankel (maar wel *vintage*) meubilair en genietend van *triple shot flat whites* en glutenvrije muffins. Hierop wordt soms wat lacherig gereageerd, merk ik, alsof het een geintje is, alsof dat soort onderzoek niet serieus is of serieus genomen hoeft te worden.¹⁵

Onderzoek hiernaar stelt ons in staat iets te vertellen over het verhaal van de stad, met name over de ontwikkeling van stedelijke gelijkheid en ongelijkheid. Over een langere periode kunnen we veranderingen van het winkellandschap in beeld brengen, veranderingen van de woningvoorraad, de demografische compositie van de buurt, en de vigerende smaken en preferenties. Die

veranderingen hebben altijd gevolgen voor de sfeer, de toegankelijkheid, en het thuisgevoel dat buurtbewoners of bepaalde subgroepen ervaren. En dat laatste is geenszins toevallig. Let eens op de buitengewoon actieve rol van stadsplanners, ontwikkelaars en andere beleidsmensen in het selectief afremmen of juist aanjagen van dit soort processen. Hoe graag geven zij voorrang aan koffiebars, vegetarische restaurants en *concept stores* boven het zoveelste filiaal van de Action, Stomerij Medina of Kapsalon Mehmet. Ondernemingen van het eerste type vallen bij de goedopgeleide beleidsmensen zonneklaar beter in de smaak, terwijl ondernemingen van het tweede type door hen vaak worden gewantwoord: die ondernemers zouden immers onvoldoende ondernemerskwaliteiten hebben, te lichtvaardig een bedrijfje starten, niet altijd binnen de lijntjes kleuren, en hun zaak en de producten op een esthetisch weinig verfijnde manier presenteren. Diezelfde beleidsmensen zeggen zich bovendien zorgen te maken over de 'diversiteit' van de winkelstraat en ze pleiten vervolgens hartstochtelijk voor een 'betere mix', waarmee ze meestal bedoelen dat er meer ondernemingen voor de middenklassen moeten komen en minder van die andere—nooit andersom.

Wetenschapsbeoefenaren op de universiteit en vooral ook studenten onderzoeken gentrificering meestal met argwaan en soms zelfs met ergernis. Maar zij beschouwen zichzelf dan ook als 'critical'.¹⁶ Zij wijzen—vaak, maar niet altijd terecht—op de uitsluiting van sociaal zwakkere groepen. De meeste beleidsmakers echter vermogen niet in te zien wat ze verkeerd doen: de buurt knapt toch op? Op een bepaalde manier is dat ook zo, hoewel de vraag blijft wie daarvan eigenlijk profiteren.¹⁷

Laten we die stedelijke transformaties bij wijze van vingeroefening eens nader onder de loep nemen. Moet elke inspanning gericht op het versterken van een winkelgebied meteen worden gekwalificeerd als een vorm van geleide gentrificering? En worden winkels en bedrijven aan de onderkant van de markt altijd en bij voorbaat rücksichtslos naar het afvoerputje geschoven? Graag nodig ik u uit om eens over de schouders van de stadssocioloog mee te kijken naar de echte wereld.

We gaan naar Zuid!

Terug naar Zuid

Zeventien jaar na mijn oratie nemen we opnieuw de trein naar Rotterdam—niet de laatste deze keer¹⁸—en reizen we naar de Beijerlandse laan en Groene Hilledijk.¹⁹ Dat zijn winkelstraten die in elkaars verlengde liggen en die tezamen—1,2 kilometer lang—de zogenoemde *Boulevard Zuid* vormen. Zo'n honderd jaar geleden werden ze aangelegd als functioneel onderdeel van een transportsysteem dat de haven en het achterland moesten ontsluiten.²⁰

Ik ken de boulevard van vroeger.

Dit is namelijk de plek waar ik opgroeide, op de tweede etage boven de Rotterdamse Bank. We woonden aan een druk kruispunt waar te hooi en te gras fanfares en dansmariekes passeerden; waar nogal eens spectaculaire aanrijdingen waren, soms ook met dodelijke afloop; waar bij tijd en wijle een speciale dieplader begeleid door motoragenten een metershoge scheepsschroef transporteerde naar de scheepswerf van Piet Smit; waar jaarlijks Sinterklaas met zijn vrolijke Zwarte Pieten hun intocht deden; waar het uit duizend kelen juichende Legioen hoorbaar was als Feyenoord ietsje verderop in de Kuip weer eens scoorde tegen Xerxes of Hollands Sport; waar de kampioenen van Feyenoord 1 zich aan het feestende publiek toonden; en waar in 1972 de spanning om te snijden was toen de zogenoemde 'Turkenrellen' plaats vonden of in 1974 toen benevelde hooligans van Tottenham Hotspur met krikken en al onze straten onveilig maakten—gelukkig verloor dat schorem de finale zodat de 'sterrenploeg' uit Zuid die avond toch de UEFA beker hoog kon houden. Wij zagen dit alles en nog veel meer met onze neuzen tegen de koude, tochtige en beslagen ramen gedrukt.

<http://fotos.sec.nl/zuid-holland/rotterdam/rotterdam-69907/>

<http://fotos.sec.nl/zuid-holland/rotterdam/rotterdam-69907/>

Het waren drukke winkelstraten waar de duvel en zijn ouwe moer te vinden waren—van WBR-rijwielen, ijsjes van Ermi, en trosgierst (voor de pietjes) tot naaigaren, drollenvangers en Dave Berry broeken—, en waar groenten, fruit en vlees op de pof verkrijgbaar. Naast winkels waren er allerhande bezorgdiensten, bijvoorbeeld voor de levering van boter, kaas, eieren, zoete melk, aardbeien, andijvie, aardappelen, steenkolen, zeep en petroleum. En nog voordat de term 'circulaire economie' in zwang kwam werden er schillen, lorren en metalen opgehaald. Er was een kolossale bioscoop—het Colosseum—met een orgel waarop niemand minder dan 'meneer Cor Stein' ooit speelde en waar de groten der aarde—denk aan Lou Bandy, de Wama's en Eddy

Christiani—ons een vista op de wereld gaven met meezingers als: 'Met de school een dagje naar buiten', 'Zonnig Madeira' en 'Maria van Bahia'. Kom er maar eens om. Een zeer actieve winkeliersvereniging bracht Piccolo spaarzegels uit en later ook Piccolo speldjes, en ze regelden de kerstverlichting, het bloemencorso en onnoemelijk veel meer.

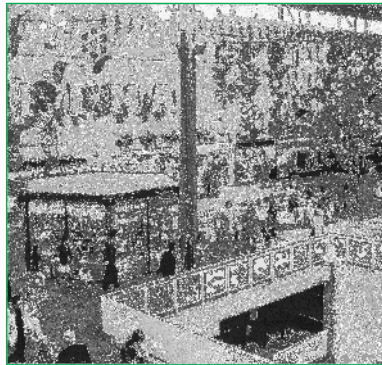

De Boulevard Zuid had een stevige reputatie en was feitelijk een regionaal verzorgingscentrum. De klanten kwamen van heinde en verre. Tot 1954 arriveerden zij dan met de 'moordenaar'—*nomen est omen*—een vervaarlijke regionale stoomtrein van de RTM die Zuid verbond met de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden en zelfs met West-Brabant. 's Avonds als de winkels sloten waren het vooral *teenagers* en nozems die een 'dijkje' kwamen 'pikken' of een 'laantje' en die de boulevard gebruikten om te flaneren. Doorgaans was het er veilig. Het monumentale politiebureau op het Sandelingenplein was nabij en bovendien surveilleerden er juten in hun 'knopendozen'.²¹

Maar het zou niet zo blijven.

In de jaren zeventig gingen de panelen schuiven. De grote werkstad had zich gestaag uitgebreid en rondom 'oude wijken' zoals de Afrikaanderwijk, Hillesluis, Feijenoord en Charlois waren steeds meer nieuwe wijken verschenen met betaalbare doorzonwoningen en keurige flats compleet met lavet of douche. Degenen die het zich konden veroorloven—en dat waren er steeds meer—verruilden maar wat graag hun tochtige bovenwoning voor de centraal verwarmde nieuwbouw van Zuidwijk, Pendrecht, of Lombardijen. Een elite van Rotterdamse helden was hun reeds voorgegaan, zoals Eddy PG en Coen Moulijn (Zuidwijk) en Ernst Happel, Ove Kindvall en Rinus Israel (Lombardijen).²² Een en ander betekende dat juist de ietwat meer koopkrachtigen zich minder op de boulevard gingen oriënteren, terwijl de vrijgekomen plekken allengs werden ingenomen door gastarbeiders en anderen met een kleine beurs.

Ronduit dramatisch was de opening in 1972 door de 'Koningin van de Nederlandse televisie', Mies Bouwman, van een splinternieuw overdekt winkelcentrum bij het metrostation Zuidplein, een paar kilometer verderop. Het Winkelcentrum Zuidplein en de aanliggende voorzieningen—metrostation, regionaal busstation, Ahoy, zwembaden, theater, ziekenhuis, onderwijsinstellingen, en zo meer—werden enthousiast gepresenteerd als het 'nieuwe hart van het zuidelijk stadsdeel'.²³ Het was er altijd droog en warm, er was mooie muzak en in het inpandige 'openluchttheater Het Kuipje' af en toe zelfs echte entertainment. Bezoekers konden zich waarachtig wentelen in de warme weelde van het moderne leven. Kooplustigen uit de ommelanden arriveerden nu met de regiobus direct op Zuidplein en desgewenst konden zij zelfs met de metro meteen door naar de Coolsingel in de binnenstad.

<https://indebuurt.nl/rotterdam/toen-in/toen-in-rotterdam-winkelcentrum-zuidplein-bestaat-50-jaar-256690/#slide-7>

Er was nu geen ontkomen meer aan: Boulevard Zuid kwam terecht in zwaar weer.²⁴ Tot overmaat van ramp stortte na de oliecrisis van 1973 de wereld-economie in, stegen het overheidstekort en de inflatie razendsnel, en bereikte de werkloosheid—vooral onder jongeren—recordhoogten. De symbolen van de teloorgang werden weldra tastbaar: de uitgifte van Piccolo spaarzegels werd gestopt, het Colosseum sloot zijn deuren—in 1977 na vertoning van 'Op de Chinese vuist'—,²⁵ en Feyenoord I vertoonde zich niet meer op de boulevard (ofschoon dat mogelijk ook andere oorzaken had).

Ingrijpen

Wat nu?

De winkeliersvereniging, de vereniging van eigenaren, de gemeente, de rijksoverheid en heleboel andere publieke en private partijen trachtten op uiteenlopende manieren het tij te keren, waarbij het kompas stug—en tegen beter weten in?— naar de glorie-dagen van weleer wees.²⁶ Nu eens richtten de pijlen zich op de 'modernisering' van het winkelbestand en op het 'schoon, heel en veilig' maken van de publieke ruimte. Dan was er speciale aandacht voor het bestrijden van ondermijning en criminaliteit. En dan weer werden er luifels geplaatst langs de hele boulevard zodat bezoekers net als in Winkelcentrum Zuidplein niet in de regen hoefden te lopen. Ook werd er geïnvesteerd in meer parkeerplaatsen. Eensklaps was er een hoogoplopende

kwestie over het verleggen van de trambaan die de bereikbaarheid moest verbeteren ten koste van parkeerplaatsen, openbaar groen en zebra's. Uiteraard waren er ook pogingen om grotere winkelketens en publiekstrekkers lokken zoals AH, de Hema en de Kijkshop.

Vandaag de dag, dus 40-50 jaar later en met de wijsheid achteraf, kunnen we vaststellen dat veel van die pogingen eerst en vooral uitdrukking gaven aan wensdenken. Ze waren niet altijd gestoeld op een realistische inschatting en waardering van de situatie, hadden weinig oog voor de lange termijn, waren halfslachtig, en haalden mede daardoor niet het gehoopte resultaat.

Dit betekent overigens niet dat men steeds over een nacht ijs ging. In de loop der jaren hielden ondernemers en eigenaren, en ambtenaren en speciaal ingehuurd professionals eindeloze vergaderingen over de situatie, en zetten zij een banjir van commissies, adviesbureaus en onderzoeksteams aan het werk om nog preciezer in kaart te brengen wat er loos was en wat de oplossing zou moeten zijn. Maar wat zij ook uit de hoge hoed toverden, het bleken geen wondermiddelen.

Rond 2010, echter, kwam een en ander in een stroomversnelling nadat de rijksoverheid zich er—gevraagd of ongevraagd—mee ging bemoeien, en zowat heel Rotterdam Zuid tot rampgebied werd verklaard.²⁷ Een soort Deltaplan zou soelaas moeten bieden, en dat was 'toevallig' precies wat de gemeente wilde horen, vooral toen het rijk de portemonnee trok. Het resultaat was het *Pact op Zuid*—tegenwoordig *Nationaal Programma Rotterdam Zuid* genoemd—een kostbare mega-operatie die voor heel veel nieuwbouw moest zorgen (vooral voor de middenklassen, want 'sociale menging' bleef natuurlijk het parool). Daarnaast moest ze het onderwijs verbeteren, de publieke ruimte veiliger en aantrekkelijker maken, en de wijk economie aanjagen.

<https://www.dehavenloods.nl/nieuws/algemeen/42795/niet-accepteren-dat-een-kind-minder-kansen-heeft-als-het-op-zuid>

Een cynicus zou opmerken dat het hoog tijd was. De sociale problemen op Zuid hadden uiteenlopende structurele oorzaken, waarvan desinvesteringen in de publieke sector er een van was. De te lang volgehouden oriëntatie op de haven, het eindeloze voortsudderend van disfunctioneel onderwijs (met hoge uitval tot gevolg), het uitstellen van onderhoud aan sociale woningen, het beknootten op het club- en buurthuiswerk, het afknippen van allerlei zorgvoorzieningen, het sluiten van de politiepost op het Sandelingenplein, het rommelen met het ophalen van huisvuil en het vegen van de intensief gebruikte winkelstraten, ga zo maar door, het is moeilijk om dit *niet* als een vorm van publieke verwaarlozing te zien. Maar enfin, nu lijken die problemen dan eindelijk en met grote voortvarendheid te worden aangepakt.

Het aanpakken van het winkelgebied moge slechts een bescheiden onderdeel van het Nationale Programma zijn, er gebeurt van alles en de subsidiegelden vloeien kwistig. De aansturing- en overlegstructuren worden aangepast, de zieltogende winkeliersvereniging en ook de vereniging van eigenaren gaan elk op in een minder vrijblijvende BIZ, en uiteenlopende publieke diensten—denk aan de politie en de stadsmarinier—zetten een tandje bij. Een straatmanager houdt het proces in de gaten, en zorgt voor afstemming tussen de verschillende bestuurslagen en gremia. Voor dit alles is de *Alliantie Hand in Hand* opgericht met haar zenuwcentrum midden op de boulevard, op een paar meter van onze oude voordeur in een winkelruimte waar vroeger de NMB was gevestigd.

<https://www.facebook.com/AlliantieHandInHand/>

De activiteiten omvatten onder andere (in willekeurige volgorde): het fors terugbrengen van het aantal winkels (van 220 naar ongeveer 160); het herzien van de branchering (ruimtelijk, in zones, maar ook in termen van het aanpakken van oververzadigde en minder levensvatbare sectoren); het te lijf gaan van drugshandel en ondermijning (vooral witwaspraktijken); het verrichten van bouwkundige ingrepen (de luifels moesten er nu weer af), en het faciliteren van ontmoeting, gezelligheid en aandacht.

Het winkellandschap nu

Terwijl de metamorfose nog volop gaande is keer ik op een zonnige septemberochtend terug naar Zuid. Dat is een vreemde ervaring: ik was er jarenlang niet geweest, maar herken van alles en toch heel weinig. Ik sta bij de tramhalte en als vanzelfsprekend richt ik mijn blik omhoog naar onze oude bovenwoning; dus dat was eens het middelpunt van mijn wereld. De reclameletters *Amsterdam-Rotterdam Bank* op ons platte dak, die bij razende storm zo'n grommend geluid konden maken, waren weg, evenals de bank zelf.

Ik wend mijn blik naar links over de Hillevliet waarover ik tussen 1962 en 1968 dagelijks naar de St. Louisschool banjerde, en af en toe zaterdags naar de markt op het Afrikaanderplein en zondags naar de kerk. Hemeltje, de hoogbouw van de nieuwe Kop van Zuid oogt wel heel dichtbij. Ik wend mijn blik nu naar rechts over de Randweg waar vroeger onze huisarts woonde en later in hetzelfde huis Pim Fortuijn, en gelukkig zie ik boven de daken de vertrouwde lichtmasten van de Kuip. Recht voor mij bevinden zich de eerste winkels van de Groene Hilledijk. Op de plek waar ooit banketbakkerij Van der Stelt boterbiesjes bakte, verkoopt nu Asya Döner & Kebab zoute caloriebommen.

Tsjongejonge...

Overweldigd en ontroerd begin ik mijn rondgang. Ik observeer aandachtig het gemetamorfoseerde winkellandschap. Een handvol bouwvakkers is druk doende de laatste luifels te verwijderen, de puien te stuken en de oude glas-in-lood bovenlichten te herstellen. Slechts een handvol winkels van vroeger zijn er nog, zoals het Stofzuigerhuis, Bakkerij Uljee, café The Cosy Corner, en nog wat kroegen.

Maar het overgrote deel is van latere datum en bestaat uit, wat vaak wordt genoemd, 'ethnische ondernemingen', vooral Turkse. Het barst van de kebabtenten en andere *fast food outlets*, er is een handvol voortreffelijke vishandels en puike patisserieën, een winkel dat vitamines en spierversterkers verkoopt, een veelheid van kapsalons, zonnebanken, epileercentra en

nagelstudio's, en een kleurrijk aanbod van kledingwinkels, vaak van de goedkopere soort.

De boulevard blijkt een mekka voor trouwlustigen: naast een baaiert van bruidswinkels zijn er ook veel juweliers.

Ik loop langs grote woninginrichtingen met hun adembenemende aanbod van spierwitte lampen, kunststof dekbedden en goud blinkende panters, slangen en gorilla's. Er is een vestiging van de Voedselbank en een nogal verlaten *foodcourt* met picknicktafels, zeg ter hoogte van v/h Johan's Taria.²⁸ Iedere keer als ik dat verwaide plein passeer is het gros van de zaken gesloten, eenmaal zelfs ook de in de Rijnmond wereldberoemde patatzaak van Bram Ladage. Eensklaps voel ik die irritante radioreclame weer in mijn hoofd steken:

'Wat knort mijn *maazje*! Ik wil een verse zak patat van Bram Ladage. Met een beetje dit, en een beetje dat, het is de lekkerste patat van heel de stad. Neen, waar ik trek in heb hoef je mij nooit te *vraazje*: dat is zo'n lekkere, grote, fijne, volle, verse zak patat van Bram Ladage.

En vergeet de milkshakes niet.²⁹

Ik realiseer me dat veel bedrijvigheid definitief uit het straatbeeld is verdwenen: er is geen bank, geen slijter, geen bloemenhandel, geen ijzerhandel, geen fietsenhandel, geen muziekhandel, geen lijstenmaker, geen teken- en schilderwinkel, geen specialist voor sanitaire producten, geen

apotheek, geen groentespecialzaak, geen zaadhandel en geen poppendokter.

Maar interessant genoeg tref ik evenmin een *vintage store* aan, een yogastudio, een vegetarisch restaurant, een designlampenwinkel, een hipsterige koffiebar, en dergelijke. Het typische repertoire van de stedelijke middenklassen is er gewoon niet! Nou ja, naast de tramhalte staat een bescheiden kiosk gespecialiseerd in espresso en zo, maar de Turkse ondernemer vraagt zich hardop af of hij het gaat volhouden. En ik zie een boekwinkel waar van alles verkrijgbaar is, behalve... boeken. Toegegeven, wel korans van uiteenlopende soorten en maten.

Op de middenberm van de Groene Hilledijk stuit ik warempel op *street art*. Eerst was er 'driemaal niets', juicht de initiatiefnemer op het web, maar nu is er een groot kunstwerk dat oogt als een groene oase. Het project 'Rust in de reuring' is bedoeld als een plek waar 'bewoners elkaar ook kunnen ontmoeten'.³⁰ Inmiddels ben ik talloze keren langs die plek gekomen; nooit iemand aangetroffen.

Tenslotte, dit is Feyenoordland. Overal treffen we de parafernalia aan: vlaggen, stickers, slogans, poppetjes in rood en wit en steeds vaker ook in Rotterdams groen. Als er iets is dat deze buurt bindt dan zijn het die symbolen.

Grote en kleine veranderingen

In de afgelopen zeven maanden ben ik eindeloos vaak terug geweest. Meer dan eens sprak ik af met anderen—bij voorkeur bij Almina Pastanesi voor een opperbest bakkie pleur en soms ook een weldadige lunch—om vervolgens samen het winkellandschap op te nemen, want twee zien meer dan een.³¹ En natuurlijk heb ik ook nota's en andere stukken gelezen en met Jan en Alleman gesproken. Welk beeld doemt dan op?

Ten eerste valt op dat de boulevard geen bakfietsenstraat is. En dat is op zijn zachts gezegd curieus, want kijk wat er in de directe omgeving gebeurt! In het uitgestrekte, twee kilometer lange stadsdeel tussen de Kop van Zuid en het begin van de Beijerlandselaan—dus inclusief de gebieden die als Parkstad en Feyenoord City worden geduid—worden in hoog tempo herenhuizen, stadswoningen en appartementencomplexen uit de grond gestampt, vooral in het midden- en hogere segment.³² Dit is deels ter correctie van de vroegere eenzijdige focus op sociale woningen—'bouwen voor de buurt'—, en deels een doel op zichzelf.³³ Op de boulevard zelf echter is slechts een handvol nieuwe appartementen gebouwd, naar verluid voor sociale stijgers uit de buurt. Gezien de dolle en volgens sommigen doorgeslagen bouwdrift ligt het in de rede te verwachten dat de aanwezigheid van zoveel consumenten uit de middenklassen uiteindelijk een enorme weerslag krijgt op het winkellandschap. Maar wonderbaarlijk genoeg is daarvan op dit moment nog *geen sprake*.

Ten tweede springt de veiligheid van de boulevard in het oog. Dat valt op omdat oudere nota's en rapporten—die zich verdacht vaak beperken tot het verwijzen naar elkaar—flink uitpakken over criminaliteit, ondermijning en een hopeloos gebrek aan leefbaarheid.³⁴ Op online platforms zoals Facebook waar met name oud-bewoners actief zijn, is het van hetzelfde laken een pak. Maar in het leven van alledag is daar hoegenaamd weinig van te merken: de winkelboulevard voelt allerm minst onveilig, het is er rustig, het voelt geborgen, en klanten en bezoekers weten zich welkom. En niet onbelangrijk: professionals in de buurt bevestigen dat beeld. Een paar jaar terug moesten zij nog wel in de stijfbeugels klimmen om het verval te stuiten en toen deden ze wat ze al veel eerder hadden moeten doen: aanpakken! Maar sindsdien gaat het kennelijk goed, mede dankzij beveiligingscamera's, gebods- en verbodsborden, en de dagelijkse, zichtbare rondgangen van de wijkagent, de stadsmarinier en sinds kort ook de 'Boulevard stewards'.³⁵

<https://hand-in-hand.nu/nieuw-de-boulevard-stewards/>

Ten derde sta ik paf van de grote, om niet te zeggen schijnbaar allesomvattende regelzucht van bovenaf. Vrijwel alles wat wordt uitgerold, nota bene ten dienste van het *zelfstandig* ondernemerschap, is direct of indirect bedacht en deels ook betaald door overheid en aanhangende organisaties. Dat straalt niet echt groot vertrouwen uit in de buurt en de eigen verantwoordelijkheid van bewoners en zelfstandige ondernemers. Dit betekent overigens nog niet dat er consensus is over de toekomst van de winkelstraat. De 'overheid' vormt immers geen monolithisch blok: delen ervan kunnen samenwerken met partijen uit de private sector, en kunnen uiteenlopende machtsposities innemen. Daarnaast veranderen hun relatieve posities met het verstrijken van de tijd of als gevolg van nieuwe politieke omstandigheden.

<https://www.ad.nl/rotterdam/miljoenenprogramma-moet-rotterdam-zuid-verbeteren-maar-daar-weten-mensen-niet-van-het-bestaan~a29b41d0/>

De dienaren van de staat overleggen onderling en—in dit geval—met ondernemers, eigenaren, buurtbewoners en andere belanghebbenden voortdurend over de aanpak van de winkelstraat. In dit proces blijken sommigen beter in staat hun zin door te drukken dan anderen. Om een voorbeeld te noemen: de trambaan die niet door oversteekplaatsen onderbroken mocht worden, is de boulevard door de strot gedrukt, en volgens sommigen winkeliers geldt hetzelfde voor het weghalen van de luifels.

Verschillende benaderingen

In deze praktijk kunnen we in de beleidsaanpak we *twee benaderingen* ontwaren: de eerste gaat uit van stedelijke vernieuwing met de aanstormende middenklassen als de nobele redders van de wijk, en de tweede draait om de gezeten en etnisch diverse lagere sociale klassen die op een eigen manier de buurt vormgeven.

Eerste benadering

De eerste benadering draait enerzijds om het aantrekken en genereus faciliteren van de mooie en goedopgeleide mensen die de stad moeten, kunnen en zullen gaan dragen, en anderzijds om het aanpakken van alles wat deze beloftevolle renaissance in de weg staat. Die interventies zouden het pad moeten openen voor een meer gevarieerd, 'divers' winkelbestand met ondernemingen die rendabel zijn, economisch robuust, en niet criminogeen, en die de juiste stijl en esthetiek aan de dag kunnen leggen. 'Divers' is hier niet automatisch 'etnisch' divers; sociale klasse is minstens zo belangrijk.³⁶ Goedkope witte TL-balken, glimmende gorilla's, knalgroene sisi-jurken met een overdaad aan roesjes, pailletten en tule, en etalages beplakt met fotostickers van dampende kumpir en vette patat passen slecht bij deze benadering. Zulke producten tartten de verfijnde smaak, stijl en het

koopgedrag van de middenklassen. En dan zijn er de zorgen over de 'verkeerde sociale mix', waarbij de vinger vooral wijst naar sociaal zwakke migranten en hun ondernemingen. Maar let op: hier is geen sprake van een allesomvattende afwijzing van alles dat 'anders' is. Ondernemingen die aansluiten bij de smaak, stijl en het koopgedrag van de middenklassen—denk aan een fraaie notenbar of een patisserie die espresso serveert—worden wel degelijk omarmd. De Spaanse filosofe Adela Cortina zou dit patroon duiden als een vorm van *aporofobie*: dat is wanneer er sprake is van aversie, antipathie, minachting en soms ook angst ten opzichte van armoede, arme mensen en—meer algemeen—de lagere sociale klassen.³⁷

Tweede benadering

De tweede benadering zien we vooral terug bij uitvoerders, zeg, de *street-level bureaucrats* om Michael Lipsky's term te gebruiken.³⁸ Die staan dagelijks in contact met ondernemers en burgers en hebben daardoor meer oog voor de menselijke dimensies. Bovendien beseffen zij dat veel situaties te gecompliceerd zijn om in een van bovenaf opgelegde bureaucratische mal te passen. Zij spreken met warmte over deze buurt en de winkelstraat en over de potenties van de ondernemers en hun klanten, en gebruiken waar mogelijk hun discretionaire bevoegdheid. Natuurlijk weten zij dat ze moeten meebewegen met de herontwikkeling van het stadsdeel, maar ze betreden dat pad terughoudend. Aldus weten zij tot nog toe harde gentrificering, vervanging en uitsluiting te vermijden. Degenen die nu in deze buurt wonen, een onderneming hebben of er komen winkelen, hebben namelijk ook recht op de stad en verdienen het om met hun eigenheid gezien, gesteund en gewaardeerd te worden. De uitvoerders ondersteunen daarom het kleinste gebaar en tonen al doende hun waardering voor wat er wel is en kan. De actie *Sterker door Krijt* is een hartverwarmend voorbeeld daarvan. Het was een reactie op de coronarellen van januari 2021. Knipogend naar de Rotterdamse wapenspreuk 'Sterker door Strijd' gaven ondernemers, bewoners en professionals van uiteenlopende herkomst met pamfletten en stoepkrijt hun betrokkenheid bij de buurt en de boulevard aan, en eisten zij aldus—zoals de straatmanager het verwoordde—het eigenaarschap van de straat op.³⁹

Laten we nu deze rondgang door Zuid afsluiten en de balans opmaken.

Ik heb u met de uilenbril van de oudere stadssocioloog laten kijken naar de straat van mijn jeugd. We zien hoe ondernemers zich in de markt positioneren, hoe zij daarmee een breed publiek weten te bedienen, en hoe beleidsvoerders

en -uitvoerders al dan niet samen met belanghebbende partijen (woningcorporaties, projectontwikkelaars) daarmee omgaan. Machtige buitenstaanders die pretenderen te weten wat goed is voor de winkelstraat, trachten grote projecten te realiseren en investeren enorme bedragen. Betekent dit dat er sprake is van commerciële gentrificering? De werkelijkheid is niet simpel zwart of wit. De praktijk laat namelijk zien dat het opknappen van een winkelstraat helemaal niet hoeft te betekenen dat meer volkse ondernemingen verdwijnen. Integendeel, zittende ondernemers—of een substantieel deel ervan—slagen erin om blijvend een eigen publiek te bedienen. Ondertussen benutten uitvoerende professionals de ruimte om de winkelstraat te verfraaien en te verheffen zonder meteen het pad naar commerciële gentrificering te bewandelen. Dat is waarlijk een interessant en meer inclusief perspectief, en een verrassende les voor ons allen.

Slot

En met deze conclusie ben ik dan aan het eind van mijn afscheidsrede gekomen en daarmee ook aan het einde van mijn loopbaan. Ik koester de verbeelding dat hier in Amsterdam en in de rest van Nederland en zelfs daarbuiten tal van jonge en minder jonge mensen rondlopen die ik als hun docent op een of andere manier iets heb kunnen meegegeven. Ik heb daarnaast als bestuurder kunnen meewerken aan het draaiende houden van een organisatie zo complex en knorrig als de universiteit. Ik denk bovendien dat ik iets heb kunnen toevoegen aan de stand van wetenschap, waarbij ik mij realiseer dat weinig dingen zo vluchtig zijn als dat. Ik heb, tenslotte, langs verschillende sociale werelden mogen reizen—vaak ook letterlijk—en kennis mogen maken met steeds weer nieuwe mensen, instituties en plekken op de wereld.

Terugkijkend moge het duidelijk zijn dat ik aan de universiteit veel van mijn dromen heb kunnen verwezenlijken, en dat ik verder ben gekomen dan ik als jongetje van Zuid ooit voor mogelijk hield. Maar het is ook duidelijk dat ik weliswaar *uit* Zuid ben, maar Zuid niet uit mij. *Adem in, adem Zuid.*

Op het geitenpaadje uit Zuid ben ik veel mensen tegen het lijf gelopen, waarvan sommigen mij genereus de hand reikten en omhoog trokken. Ik weet hoe belangrijk dat was, want zonder die hulp was ik nergens. Ik ben hun dankbaar en zou graag willen dat anderen—onze steden zijn er vol mee—dit geluk ook kunnen proeven.

Een enkeling heb ik vanmiddag expliciet genoemd, maar er waren er natuurlijk veel meer. Ik denk dan in het bijzonder aan een paar hele lieve en toegewijde medewandelaars die ondanks al mijn strapatsen er uiteindelijk altijd waren, altijd. Ik heb hen wel eens teleurgesteld, of veel erger, maar ik zou mij geen raad weten als zij er niet waren. Marlein, Wiesje, Vincent, en—*last but not least*—de heldere nachtegaal uit Gelderland, dappere reuzin uit het Land van Maas en Waal, en koene ijsverkoper uit Boven Leeuwen—Mathilde. Wat hou ik van jullie!

Ik heb kort overwogen te sluiten met de woorden van de vroegere nachtburgemeester van Rotterdam, Jules Deelder—'Nou mensen, krijg de pleuris!'—maar vind dat niet gepast. Ik hou het academisch, blijf dus trouw aan de wijze lessen van Mary Schmich, en sluit mij keurig aan bij het protocol, zij het met een Rotterdamse accent:

Ik hebt gezegd.

Auteur

Jan Rath studeerde culturele antropologie en stadsstudies aan de Universiteit van Utrecht, en promoveerde in 1991 aan dezelfde universiteit op een proefschrift over de sociale constructie van 'etnische minderheden'. Hij was verbonden aan de Universiteit van Leiden en de Radboud Universiteit tot hij in 1993 in dienst trad van de Universiteit van Amsterdam. In 2005 werd hij daar benoemd als hoogleraar met als leeropdracht 'Sociologie, in het bijzonder de studie der stad en haar etnische en culturele verscheidenheid' en tevens als academisch directeur van het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies. In 2022 werd hij tevens benoemd als bijzonder hoogleraar op de Prof. dr. J.A.A. van Doorn Leerstoel aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Tussendoor heeft hij (tijdelijk) verbintenissen gehad aan universiteiten in Los Angeles, Auckland en Istanbul. Hij heeft uitvoerig gepubliceerd over allerlei stads- en migratiesociologische onderwerpen, vooral over de problematisering van etnische minderheden en over stedelijke economieën, ondernemerschap en culturele consumptie. Zie verder www.janrath.com

Literatuur

- Andreotti, A., P. Le Galès & F.J. Moreno-Fuentes (2015) *Globalised Minds, Roots in the City: Urban Upper-middle Classes in Europe*. Wiley-Blackwell.
- Aytar, V. & J. Rath (eds) (2012) *Selling Ethnic Neighborhoods. The Rise of Ethnic neighborhoods as Places or Leisure and Consumption*. New York: Routledge.
- Beijerse, J. uit, C. Fijnaut & H. Moerland (1990) 'Het project "Boulevard Zuid" te Rotterdam. Een verkenning van de criminaliteitsproblematiek in een winkelstraat en zijn omliggende buurten', *Tijdschrift voor Criminologie*, (2): 67-82.
- Blokland, T. (2009) *Oog voor Elkaar. Veiligheidsbeleving en Sociale Controle in de Grote Stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Brands, J. (1992) *'Die Hoeft Nooit Meer Wat te Leren'*. Nijmegen: SUN.
- Bourdieu, P. & J.C. Passeron (1970) *La Reproduction. Éléments pour une Théorie du Dystème d'Enseignement. Éditions de Minuit*. Engelse vertaling. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. Sage.
- Bovenkerk, F. & L. Brunt (1976) *Binnenstebuiten en Ondersteboven. De Antropologie van de Industriële Samenleving*: Assen/Amsterdam: Van Gorcum.
- Silver, D.A. & T.N. Clark (2016) *Scenescapes. How Qualities of Place Shape Social Life*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Cortina, A. (2022) *Aporophobia: Why We Reject the Poor Instead of Helping Them*. Princeton: Princeton University Press.
- Dijk, H., C. Bugdaci & G. van Eijk (2018) *De Beijerlandse laan: Boulevard op Zuid. 10 Thema's voor een Ruimtelijk, Programmatisch en Sociaal Ontwerp*. Rotterdam: Posad Spatial Strategies, Gentlemen A.R.T. en Erasmus Universiteit.
- Doff, W. & E. Snel (2022) *Gedeelde Ruimte op Zuid. Hoe Verschillende Sociale Groepen de Stad Gebruiken, Beleven en Waarderen*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.
- Eck, E. van, I. Hagemans & J. Rath (2020) 'The Ambiguity of Diversity: Management of ethnic and class transitions in a gentrifying local shopping street', *Urban Studies*, 57(16): 3299–3314.
- Hochstenbach, C. (2022) *Uitgewoond. Waarom het Hoog Tijd is voor een Nieuwe Woonpolitiek*. Amsterdam: Das Mag Uitgeverij.
- Jones, O. (2011) *Chavs: The Demonization of the Working Class*. London: Verso.
- Kamp, M. van der (2023) *Misschien Moet je iets Lager Mikken. Een verhaal over Armoede en Kansengelijkheid*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.
- Kloosterman, R. & J. Rath (eds). (1998) *Rijp en Groen. Het Zelfstandig Ondernemerschap van Immigranten in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Kloosterman, R. & J. Rath (eds) (2003) *Immigrant Entrepreneurs: Venturing Abroad in the Age of Globalization*. Oxford: Berg.
- Kloosterman, R. & J. Rath (2014) 'Immigrant entrepreneurship', pp. 195-225 in M. Martiniello & J. Rath (eds), *An Introduction to Immigrant Incorporation Studies. European Perspectives*. IMISCOE Textbook Series 3. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kloosterman, R.C. & J. Rath (2018) 'Mixed Embeddedness Revisited: A Conclusion to the Symposium', *Symposium From the Mixed*

- Embeddedness Approach to What? edited by E. Barberis & G. Solano, *Sociologica*, 12(2): 103-114.
- Lipsky, M. (2010) *Street Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Service*. New York, NY: Russell Sage Foundation.
- Rath, J. (1981) 'Turkse en Marokkaanse eilanden in het Hollandse politieke vaarwater', *Sociologische Gids*, Mei/Juni, 28(3): 202-227.
- Rath, J. (ed) (2002) *Unraveling the Rag Trade. Immigrant Entrepreneurship in Seven World Cities*. Oxford: Berg.
- Rath, J. (2006) *Het Mooist van Mokum*. Rede uitgesproken ter gelegenheid van de aanvaarding van het ambt van Hoogleraar in de Sociologie, in het bijzonder de studie der stad en haar etnische en culturele verscheidenheid, aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam op vrijdag de 13de oktober 2006. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Rath, J. (eds) (2007) *Tourism, Ethnic Diversity and the City*. (Contemporary Geographies of Leisure, Tourism and Mobility Series). London and New York: Routledge.
- Rath, J. (2022) *Hippe ondernemingen, culturele consumptie en nieuwe stedelijkheid. Effecten van commerciële gentrificering*. Essay in het kader van de prof. Dr. J.A.A. van Doorn leerstoel & NIAS_KNAW Van Doorn Fellowship. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam: Erasmus School of Social and Behavioural Sciences (ESSB).
- Rath, J. & W. Gelmers (2014) *Coffee in the City*. Blog post for theprotocity.com, <http://theprotocity.com/coffee-city/>, bezocht 12 juni 2023.
- Rath, J. & S. Kılıç (2018) *From Kahvehane to Coffee Bar: Urban Life in Istanbul*. Blog post for theprotocity.com, <http://theprotocity.com/coffee-city/>, bezocht 12 juni 2023.
- Shaker Ardekani, R. & J. Rath (2019) 'The Coffee Scene in Glasgow's West End: On the class practices of the new urban middle classes', *City, Culture and Society*, June, 17: 1-7.
- Shaker Ardekani, R. & J. Rath (2020) 'Coffee People in Tehran, Glasgow, and Amsterdam', *Journal of Consumer Culture*, 20(1): 122-140.
- Team Deetman/Mans, Lysias Advies B.V. (2011) *Kwaliteitssprong Zuid: Ontwikkeling vanuit kracht. Eindadvies van team Deetman/Mans over aanpak Rotterdam-Zuid*. S.l.
- Vervloesem (2019) *Stedenbouw en Sociale Verandering*. Doctoraalsthesis. Leuven/Eindhoven: KULeuven en TUEindhoven
- Vervloesem, E. & M. Dehaene (2011). 'When Urban Design Leaves Some Room. Shifting Degrees of Indeterminacy in Rotterdam-Zuid. Productive Uncertainty. Indeterminacy in Spatial Design, Planning and Management', *OASE*, (85): 17-32.
<https://www.oasejournal.nl/en/Issues/85/WhenUrbanDesignLeavesSomeRoom>, bezocht 12 juni 2023.

Noten

-
- ¹ Ik dank de volgende personen voor hun bijdrage aan het veldwerk dat aan deze afscheidsrede ten grondslag ligt: Danielle Chevalier, Sabrina Dinmohamed, Wenda Doff, Gwen van Eijk, Sana El Fizazi, Mar Gagestein, Ron van Gelder, Ahmet İcduygu, Robert Kloosterman, Marlein van Luyk, Hans Maas, Annemijn Oskam, Alex Sengers, Trudi Sengers-Van Dijk, Daan Spanjersberg, Els Vervloesem met haar collega's en studenten, en Theo Zierikzee. Sana El Fizazi en Els Vervloesem ben ik bovendien dankbaar voor het beschikbaar maken van foto's.
- ² <https://www.chicagotribune.com/columns/chi-schmich-sunscreen-column-column.html>, gepubliceerd op 1 juni 1997, bezocht op 25 augustus 2022. De eerste zinnen van mijn afscheidsrede zijn parafrasen van de columnist en latere winnares van de Pulitzer Prize (2012), Mary Schmich.
- ³ <https://www.eur.nl/essb/over-essb/van-doom-leerstoel>, bezocht op 12 juni 2023.
- ⁴ Het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies fuseerde in 2010 met de toenmalige ASSR en AMIDSt tot het Amsterdam Institute for Social Science Research (AISSR), <https://aissr.uva.nl/>, bezocht 12 juni 2023.
- ⁵ <https://metropolis-international.org/>, bezocht 25 augustus 2022.
- ⁶ Bijvoorbeeld Bourdieu & Passeron (1970), Van der Kamp (2023).
- ⁷ Van het 'studentenleven' heb ik vrijwel niets meegekregen, ook omdat ik had gekozen tussen om de 'gewone mensen' in Rotterdam Zuid te blijven wonen. Dat laatste had tot gevolg dat ik soms flink te laat op het college arriveerde, bijvoorbeeld als er weer eens een goederentreinen in mijn woonbuurt moesten rangeren wat langdurig de doorgang belemmerde.
- ⁸ Rath (1981).
- ⁹ AIS is het acroniem van Antropologie van de Industriële Samenleving. Zie Bovenkerk & Brunt (1976).
- ¹⁰ Brands (1992); Van der Kamp (2023).
- ¹¹ Grote projecten waren die naar de loonconfectie-industrie—de zogenoemde illegale naaiateliers—, de informele economie, de toerisme- en vrijetijdsindustrie, en gaandeweg steeds meer naar veranderende winkellandschappen en culturele consumptie, zie onder andere Aytar & Rath (2012), Kloosterman & Rath (1998, 2003, 2014, 2018), Rath (2002, 2007), Shaker Ardekani & Rath (2019, 2020), enzovoorts.
- ¹² Wat hielp was dat we overeenkomstige opvattingen hadden over de manier waarop onderzoek gedaan zou moeten worden: i) staar je niet blind op dimensies van identiteit, maar besteed vooral aandacht aan sociale klasse en context; ii) neem systematisch structurele dimensies in ogenschouw, met name die in de sfeer van de politieke economie; iii) zorg voor een multidisciplinaire aanpak; iv) garandeer comparativiteit, vooral internationale; v) zoek altijd naar de achterkant van het gelijk; en tenslotte vi) vermijd dikdoenerig, populair jargon en rapporteer in mensentaal... met tenminste één stiekeme grap in elk stuk.
- ¹³ Rath (2022), Rath & Gelmers (2014), Rath & Kılıç (2018), Shaker Ardekani & Rath (2019, 2020),
- ¹⁴ Volgens Daniel Aaron Silver en Terry Nichols Clark (2016)—sociologen aan de University of Chicago—moeten we de populariteit van die voorzieningen onder middenklassers vooral begrijpen in het licht van de manier waarop levensstijlen, subculturen en stedelijke scènes zich zijn gaan ontwikkelen. Zij stellen dat primordiale loyaliteiten en verbintenissen—denk aan familie of etnische of religieuze groep—flink aan betekenis hebben ingeboet. Mensen ontplooiën nu hun identiteit, verbintenissen en betrokkenheid op grond van gecultiveerde gevoeligheden en manieren van doen met betrekking tot woninginrichting, mode, muziek, eten, entertainment, lichamelijke verzorging,

- shopping in het algemeen, verre reizen, kekke ervaringen, en nog veel meer, en zij drukken dit uit door middel van consumptie. Geen wonder dat de komst van middenklassers gepaard gaat met een ander soort bedrijven, en andersom.
- 15 Veldwerk in koffiebars is niet een slap excuus om eens ondeugend te nippen van een geurende espresso, maar een voor de hand liggende methode—althans voor de ethografisch angehauchte beoefenaren der sociale wetenschappen—om inzicht te krijgen in de sociale en culturele dimensies van commerciële gentrificering.
- 16 Het is sowieso een tautologie, omdat alle wetenschappelijk onderzoek per definitie een kritische houding vergt, tenzij bedoeld wordt dat onderzoek per se ook politiek gemotiveerd en activistisch moet zijn. Ik begrijp die drang en dat sentimenten wel, maar ben niettemin van mening dat zo'n houding slechts leidt tot voorspelbaar onderzoek en dat ze het gezag van de wetenschap ondermijnt.
- 17 De werkloosheid neemt af, het gemiddelde inkomen neemt toe, het opleidingsniveau stijgt, de WOZ-waarde gaat omhoog, enzovoorts.
- 18 Rath (2006).
- 19 In een interessante, internationaal vergelijkende studie naar de hogere middenklassen laten drie vooraanstaande kenners van de stad—Alberta Andreotti, Patrick Le Galès, en Francisco Javier Moreno-Fuentes (2015)—zien dat stijging naar hogere sociale klassen en de daarmee gepaard gaande ruimtelijke mobiliteit—bedenk dat velen internationaal actief zijn—niet automatisch betekenen dat 'oude' connecties en loyaliteiten zomaar verdampen. Veel sociale stijgers blijken uiteindelijk terug te keren naar de plek waar het allemaal begon..
- 20 'Binnen De Jongh's instrumentele benadering, waarbij alles in dienst staat van de haven, is stadsontwikkeling een secundaire opgave. Huisvesting hoort erbij, en kan misschien zelfs voor de nodige terugverdieneffecten zorgen, maar komt in de tweede plaats.' (Vervloesem & Dehaene 2011). De eerste woonwijken die door De Jongh op Zuid worden gepland, Katendrecht en Afrikaanderwijk, moeten zich plooiën naar de structuur van de haven. Wie hier komt wonen, woont te midden van laad- en loszones, pakhuizen, werkloosden, fabrieksterreinen en sporen voor goederenverkeer. Het havenspoor doorkruist letterlijk het stratenplan. Zie ook Vervloesem (2019).
- 21 Pas heel recent ontdekte ik dat de term 'knopendoos', voor politieauto, een speelse verwijzing was naar wijkagent Knoop, die destijds in de Afrikaanderwijk werkte;
- zie
- https://m.facebook.com/EenheidRotterdam/posts/2414826471863628/?comment_id=2415063418506600&comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22R%22%7D, bezocht 25 augustus 2022.
- 22 <https://www.volkskrant.nl/beter-leven/wandel-door-voetbalverleden-in-de-schaduw-van-de-kuip-in-lombardijen-en-vreewijk~bc3bc268/>, bezocht 25 augustus 2022.
- 23 <https://basromeijnfilms.blogspot.com/2021/06/1970-een-nieuw-hart-voor-rotterdam-zuid.html>, en
- https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Nieuw_hart_voor_zuidelijk_stadsdeel.ogv, beide bezocht 25 augustus 2022.
- 24 www.winkelboulevardzuid.nl en
- https://issuu.com/winkelboulevardzuid/docs/wblvdz_actieprogramma_2012-def_issuu, beide bezocht 30 januari 2023.
- 25 [https://nl.wikipedia.org/wiki/Colosseum_Theater_\(Rotterdam\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Colosseum_Theater_(Rotterdam)), bezocht 27 januari 2023. De laatste jaren was het aanbod sowieso beperkt tot wat Kees van Kooten zou omschrijven als 'kneukfilms'.
- 26 'Herstructurering Boulevard Zuid. Service voor de klant begint op straat', *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 18 juli.
- 27 Team Deetman/Mans, Lysias Advies B.V. (2011).

-
- 28 'Eindeloos genieten op de Boulevard Zuid', *De Oud Rotterdammer*, (50): 13,
https://www.deoudrotterdammer.nl/archief/dor/2015/week50_jaargang11/files/assets/basic-html/page13.html, bezocht 25 augustus 2022.
- 29 Het Bram Ladage Lied,
<https://www.youtube.com/watch?v=5kSYr6nQ1fA>, bezocht 30 januari 2023.
- 30 <https://www.rustindereuring.nl/groene-hilledijk/>, bezocht 27 januari 2023. Er
wordt gesproken over nog meer ontmoetingsplaatsen in de publieke ruimte.
Zo werd gesuggereerd om meer oversteekplaatsen aan te leggen omdat die
de ontmoeting zouden bevorderen. Zie ook Van Dijk, Bugdaci & Van Eijk
(2018: 11).
- 31 Deze exercitie deed ik niet—of niet helemaal—in mijn eentje, zie noot 1.
32 <https://www.rotterdam.nl/parkstad>, bezocht 25 augustus 2022.
- 33 Bijvoorbeeld Hochstenbach (2022).
- 34 Beijerse, Fijnaut & Moerland (1990).
- 35 Vergelijk *De Praatjesmakers* van Van Kooten en De Bie (1994). 'Ter bestrijding
van de grote werkloosheid in Ootichem worden eenvoudige banen
gecreëerd'. In die sketch wandelen Van Kooten en De Bie goedgehumt door
een Ootichemse winkelstraat, groeten iedereen die zij passeren allerhartelijkst,
en vragen hun: 'Alles goed? Thuis ook alles goed?'.
<https://www.youtube.com/watch?v=7-EQaRuOISo>, bezocht 12 juni 2023.
- 36 Van Eck, Hagemans en Rath (2020).
- 37 Cortina, A. (2022). Het begrip aporofobia is verwant aan dat van 'classisme',
zie ook Jones (2011).
- 38 Lipsky (2010).
- 39 <https://www.rijnmond.nl/nieuws/1434592/bewoners-beijerlandse-laan-zetten-bijzonder-wapen-in-tegen-nieuwe-coronarellen-stoepkrijt>, bezocht
30 januari 2023. In zekere zin is dit wat Blokland (2009) bedoelt in haar studie
over 'publieke familiariteit': het gaat om vertrouwen en vertrouwd worden.